

ეპატერინე კვაჭატაძე

გიორგი ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრი

ედვინა ბატონი დიმიტრი თუმანიშვილის ხსოვნას

ეპისკოპოს პარტენოზ ხარჭაშნელის საფლავის ფილა*

პარტენოზ ხარჭაშნელის საგვარეულო საძვალედ აგებული ღვთაების ეკლესია მდებარეობს ანბეტის მუნიციპალიტეტის სოფელ ფიჩხოვანთან, მის სამხრეთ-დასავლეთით, ორიოდ კილომეტრით დაშორებულ მთის მცირე თხემზე, რომელიც დღეს რცხილის ტყით არის გარშემორტყმული (სურ. 1). პარტენოზის საგვარეულო საძვალე-ეკლესია კირის დუღაბზე კლდის ფლეთილი ქვისა და წითელი აგურის მონაცვლეობით არის ნაგები¹. მას გარედან სამნავიანი ეკლესიის სილუეტი აქვს, სინამდვილეში კი ერთნავიანი ტაძარია, რომლის დასავლეთი მხარე კოშკისებურად მალღდება. აქ შიდა კიბე და სამსართულად განლაგებული საგანგებო დანიშნულების სადგომებია მოთავსებული. ეკლესიის ინტერიერში ჩრდილოეთით, იატაკის ქვეშ ვიწრო და გრძელი კრიპტაა მოწყობილი² (სურ. 2). იგი ეპისკოპოს პარტენოზ ხარჭაშნელის საძვალეს წარმოადგენს (სურ. 3). მის თავზე დასვენებული საფლავის ქვის ფილა ეპისკოპოსის რელიეფური გამოსახულებით (სურ. 4) 1945 წ. ალექსანდრე მამულაშვილმა ეკლესიიდან თელავის გ. ჩუბინაშვილის სახ. მუზეუმში გადაიტანა³.

ხარჭაშნელი ეპისკოპოსის პარტენოზის საძვალედ ნაგები ეკლესიის თარიღს ტაძრის საქტიტორო წარწერა გვამცნობს⁴. ქარაგმების გახსნით ის ასე იკითხება: „ქ. ეპა შენ სახიერო ღმერთო და ყოველთა კეთილთა მიზეზო, შენ მიერთა შეწევნითა ჩვენ ხარჭაშნელ ფეისკოპოზმან და მოძღვართ-მოძღვარმან პარტენოზ და თანაშემწეობითა ძმისა ჩვენისა პეტრესითა აღვაშენე ეკლესია ესე მეორედ მოსულისა სულთა ჩვენთა საოხად და ძმათა და ძმისწულთა ჩემთა საძვალედ და თვით მეცა მდებარე ვარ ადგილსა ამას და განვედ სოფლისა ამასაგან მაისსა ო, ქკსა უა. მორწმუნენო ღვთისანო, ჩვენთვისაც შენდობა ყავით ღვთის სიყვარულისათვის“⁵.

სამშენებლო წარწერის მიხედვით, ხარჭაშნელი ეპისკოპოსი, მოძღვართ-მოძღვარი პარტენოზი 1713 წლის 3 მაისს გარდაიცვალა. ხარჭაშნელთა საეპისკოპოსო რეზიდენციის ადგილსამყოფელს მკვლევართა უმეტესი ნაწილი, ვახუშტი ბატონიშვილზე დაყრდნობით, ერწო-თიანეთში (თვალის) ვარაუდობს⁶. ამგვარად, „პარტენოზ ხარჭაშნელი თავის მუდმივ სამყოფელს აგებს არა რეზიდენციაში,

* წინამდებარე სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებული პროექტის: „მემორიული ძეგლები XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოში“ – ფარგლებში (#H-18-339).

- 1 ლ. რჩელიშვილი, პარტენოზ ხარჭაშნელის საგვარეულო საძვალე, *ქართული ხელოვნება*, 9, თბ., 1987, გვ. 75-88.
- 2 საძვალე დაკავშირებულია მცირე კარიბჭე-კაპელასთან, რომელიც ტაძრის დასავლეთით, ეკლესიის იატაკის დონეზე დაბლაა განლაგებული. 1996 წელს ეკლესიის იატაკი კრიპტის თავზე, სადაც ეპისკოპოსის საფლავის ფილა იქნებოდა დაბრძანებული, ჩანგრეული ვნახე, ისე, რომ მოჩანდა საძვალის აგურით ამოყვანილი კედლები და აგურითვე გადაყვანილი კამარა. 2020 წლის მარტში, ექსპედიციის დროს, ტაძარი ხელმოკრედ მოვიხილეთ. ვანდალური „რესტავრაციის“ შედეგად მისი ინტერიერი ცემენტით მოსწორებული დაგვხვდა, თავდაპირველად არსებული, საფლავის (საძვალის) მიმანიშნებელი ყოველნაირი კვალი კი განადგურებული. ძლიერ დაზიანებულია ტაძრის დასავლეთ მხარეს არსებული, აგურით ამოყვანილი კარიბჭე-კაპელაც, სადაც ჩამორღვეულია კრიპტაში გამავალი დიობი – ცხედრის შესასვენებელი ადგილი. საძვალეში ერთ დროს ინახებოდა ქვა (50x35 სმ) ხვეული ასომთავრული წარწერით, რომელიც ასე იკითხება: „ღმერთო შეიწყალე ცოდვილი პარტენი“ (დ. ალბანელი, ალვანის ძველი ნაშთები, გაზეთი „კვალი“, #6, 1897, გვ. 129).
- 3 ლ. რჩელიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 75. ეპისკოპოსის საფლავის რელიეფიანი ქვა დღეს თელავის მუზეუმის უბოში მდგომი, ერეკლე მეფის კარის ეკლესიის ინტერიერში (სამხ. კედელზე მიდგმული) ინახება.
- 4 ამჟამად ეს წარწერა იქნა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ქვის ფონდში დაცული (#523). ქვა ეკლესიის შესასვლელთან ძირს ჩამოვარდნილი ნახეს. ქვის წარწერიანი წახნაგის მოპირდაპირე მხარე, რომელიც კედლის წყობაში იქნებოდა ჩამალული, მხატვრულად არის გაფორმებული, ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ ქვის გამოყენება თავდაპირველად ბალავრად არ იყო გამოიხილი (ლ. რჩელიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 76). შესაძლოა იგი საფლავის ქვაა ეპიტაფიით (ვ. ცისკარიშვილი, ხარჭაშნელთა კათედრის ლოკალიზაციისთვის: *საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე*, ტ. XVI, 1950, გვ. 213), მაგრამ უდავოა ისიც, რომ შემდგომ ის სამშენებლო წარწერისთვის იქნა გამოყენებული (დ. ალბანელი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 129).
- 5 ვ. ცისკარიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 210-215.
- 6 ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, *ქართლის ცხოვრება*, ტ. IV, გვ. 531-532. *ჯ. ლომაშვილი, ხარჭაშნი და*

არამედ მისგან მოშორებით, თავის საგვარეულო მამულში⁷. გვიანი პერიოდის ხარჭაშნელთა სიაში მოხსენებული პართენი, რომელიც 1701-1711 წლებში ზის ეპისკოპოსად, სოფ. ფიჩხოვანის ეკლესიის მამნებელ პართენოზ ხარჭაშნელთან შეიძლება გავაიგივოთ და, ამდენად, მისი საძვალე-ეკლესიის მშენებლობა 1711-1713 წლებს შორის ვივარაუდოთ⁸.

აქედან გამომდინარე, დაბეჯითებით შეგვიძლია ეპისკოპოსის საფლავის ფილის დათარიღებაც, იგი 1713 წლისთვის (ან ოდნავ მოგვიანებით) უნდა იყოს შესრულებული.

პართენოზ ხარჭაშნელის საფლავის ქვა წარმოადგენს მართკუთხა მოყვანილობის, თაღისებურად დასრულებულ მორუხო ფერის მოზრდილ ფილას (255 × 76 × 21). მისი მარჯვენა ბორდიურის კიდეები და მარცხენა ბორდიური მთლიანად ჩამოტეხილია, ალაგ-ალაგ გამოფიტული ქვა განშრევებულია, ზოგან ატეკილი; ზედაპირი დამტვერილია, რის გამოც გამოსახულების ზოგიერთი დეტალის მკაფიოდ ამოკითხვა ვერ ხერხდება (სურ. 5).

ეპისკოპოს პართენოზ ხარჭაშნელის მთელი სხეულით მოცემული გამოსახულება მართკუთხა ფილის მთელ ზედაპირს თითქმის სრულად ავსებს. პართენოზს მოსავს საეპისკოპოსო შესამოსელი: გრძელი ფესვედი სამოსი-სტიქარონი, ზედ გრძელი ოლარით, მუხლებამდე დაშვებული, წინ გახსნილი ბისონი, რომელზეც, დიდი ზომის თითო ჯვრით შემკული, ჯვრულად დაფენილი ომოფორია მოხვეული. სტიქარონის ქობიდან ფეხსაცმლის განზე მიქცეული ბოლოებია გამოშვერილი.

ეპისკოპოსს ხელები ოდნავ მკერდს ქვემოთ აქვს მშვიდად დაკრეფილი. ხელის მტევნები თითქმის გლუვად, დაბალი რელიეფით, ხოლო გრძელი, დახვეწილი, ნატიფი თითები გვერდებში ცერადაა ჩაკვეთილი. ხელისა და თითების სილუეტი ძალიან მოქნილი, პლასტიკური, მეტყველი ხაზით შემოიწერება. თითების თითქოსდა ტალ-

ხარჭაშნელები: „მნათობი“ #9, 1977, გვ.176; 3. ცისკარიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 215.

⁷ ლ. რჩეულიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 76; როგორც ჩანს, XVII-XVIII სს-ში ხარჭაშნელთა რეზიდენცია ჯერ არ არის მოშლილი და ისინი ხარჭაშნელობის პატივს XIX ს-ის 30-იან წლებშიც ატარებენ. მ. ჯანდიერი, *XVII ს. აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული ქრონოლოგიის საკითხისათვის (ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი)*, I, თბ., 1971, გვ. 348; მ. ბერძენიშვილი, *მასალები XIX ს-ის I ნახ. ქართული საზოგადოებრივი ისტორიისათვის*, თბ., 1980, გვ. 194.

⁸ ლ. რჩეულიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 77.

ღოვნად გამოძერწვა ხელებს არაჩვეულებრივ მთრთოლვარებას ანიჭებს. ეპისკოპოსის მარცხენა ხელს ნაწილობრივ ფარავს გრძელი წვერის ორად გაყოფილი ბოლო. მარჯვენა ხელის მაჯაზე მკაფიოდ აღინიშნება შიდა სამოსის მომრგვალებული სახელო; იგი შესაძლოა ეპისკოპოსის შესამოსელის ატრიბუტად — ეპიმანკიად (საბუხრეები) მივიჩნიოთ (სურ. 6).

ფიგურის მთელი სხეული ერთიანი, განზოგადებული, მკვრივად შეკრული და ჩაკეტილი აბრისითაა შემოწერილი. მომრგვალებით გამოყვანილი, მძიმედ დაქანებული ფართო მხრებიდან სვეტისებრი სხეული საფლავის ქვის კიდეებს პარალელურად მიუყვება და თავისებურად ხაზს უსვამს სამარის ლოდის სწორკუთხა ფორმას.

აღსანიშნავია, ფონიდან მცირედ ამოსული გამოსახულების მარჯვენა და მარცხენა მხარეების რელიეფის არათანაბარი სიმაღლეები. როგორც ჩანს, ფიგურის გამოკვეთამდე, არც საფლავის ქვის ზედაპირი უნდა ყოფილიყო მოსწორებული. შესაძლოა ისიც, რომ რელიეფის ასეთი არათანაბარი სისქით გამოკვეთა საფლავის ქვის კრიპტაზე დასვენების სპეციფიკითაც იყო განპირობებული.

მხრებისა და მკერდის მსგავსად, შედარებით უფრო მაღალი რელიეფითაა გამოკვეთილი სულ ოდნავ გვერდით გადახრილი თავი, რომელიც ხელებთან ერთად ეპისკოპოსის გამოსახულებაში საგანგებოდაა გამოყოფილი და მხატვრულ და სულიერ აქცენტებს ქმნის. ოდნავ წაგრძელებულ თავს გარსემოსდევს გრძელი, ხშირი თმის აღმნიშვნელი, წვერთან შეერთებული, მაღალი რელიეფით ამოყვანილი სალტისებური მოცულობა. აშკარად პორტრეტული ნიშნების მქონე სახე თმასთან შედარებით კიდევ უფრო მაღლაა ამოზიდული; ეპისკოპოსის სახის თითოეული ნაკვთი ხელშესახები, რბილი მოდელირებით იძერწება: ნაკაწრი კონტურით შემოწერილი, ოდნავ ამობურცული სქელი, გადაბმული წარბები უერთდება გრძელ, სწორ და თხელ ცხვირს, რომლის ფართო ნესტოები სიგანეში იშლება. ეპისკოპოსის ასაკოვნებას მიუთითებს ღრმად ამოჭრილი ნუშისებრი თვალბების გარშემო ოდნავი ამობურცვით გამოსახული უპეები, ისევე როგორც მაღალი, ზემოთ აზიდული, დაწვების ქვეშ გაჩენილი რკალისებურად ამობურცული ნაოჭები. მკაფიოდ გამოიყოფა

გრძელ წვერსა და უღვაშებში ჩაფლული, მსუბუქი კვეთილობით გამოყვანილი სქელი ბაგეები. ხელებამდე დაშვებული ხშირი, ბოლოში ორად გაყოფილი წვერი ეპისკოპოსს მკერდზე თხელ ფენად აქვს დაფენილი. მკვეთრად ჩაკვეთილი კონტურით შემოწერილი, გლუვად დამუშავებული წვერი თითქოს გაპრიალებულია, რაც მას თავისებურ სიფაფუკეს ანიჭებს. ეპისკოპოსის პორტრეტულ სახეს მეტყველი, მშვიდი სულიერება მსჭვალავს.

ამჟამად, კარის ეკლესიაში ვერტიკალურად დაყენებული ეპისკოპოსის საფლავის ქვის რელიეფური გამოსახულება ბუნებრივად იკითხება. თავისი იერიით ის ფრესკებსა და ხატებზე წარმოდგენილ წმინდანთა თუ საერო პირთა გამოსახულებებს მოგვაგონებს.

ამგვარად, ეპისკოპოს პართენოზ ხარჭაშნელის საფლავის ქვის რელიეფი მაღალმხატვრულად და დახვეწილი ოსტატობით არის შესრულებული. იგი XVIII ს. რელიეფური პლასტიკის პროფესიული ნაკადის ძეგლთა საუკეთესო ნიმუშთაგანია.

ვინ არის ეპისკოპოსი პართენოზ ხარჭაშნელი, რომელსაც უშუალოდ უკავშირდება მისთვის საგანგებოდ ნაგები, გამორჩეული საძვალე-ეკლესია და შუა საუკუნეების ქართული მემორიული კულტურის ძეგლთა შორის სრულიად უნიკალური საფლავის ქვა, რომელზეც გარდაცვლილი ეპისკოპოსია ასახული? სამწუხაროდ, მის შესახებ წერილობით წყაროებში ძუნწი ინფორმაცია მოიპოვება. საძვალის განსაკუთრებულობა მეტყველებს, რომ ის უთუოდ, მაღალი წრიდან იყო, სავარაუდოდ, ჩოლოყაშვილების გვარისა⁹. აღსანიშნავია, რომ ახმეტა ჩოლოყაშვილების სამემკვიდრეო მამული განლდათ და ხარჭაშნელ ეპისკოპოსთა შორის არაერთი, სწორედ, ამ გვარის წარმომადგენელია. თ.ქორდანიას ქრონიკებში შეტანილი, 1709 წლის საბუთი¹⁰ მნიშვნელოვან ცნობას გვაწვდის იმის შესახებ, რომ პართენი შუამთის მონასტრის მოძღვართ-მოძღვარის (საქტიტორო წარწერამიცაა ნახსენები) ტიტულს ატარებს, რაც შუა საუკუნეების საქართველოში საკმაოდ მაღალი თანამდებობაა და გულისხმობს მონასტრის მეცნიერ, სწავლულ

ბერს, რომელიც საგანმანათლებლო მოღვაწეობასთანაა დაკავშირებული. სამართლის ძეგლებში ვხვდებით აგრეთვე რამდენიმე დოკუმენტს (განჩინება, ნასყიდობის წიგნი და სხვა) პართენ ხარჭაშნელის ხელრთვით¹¹.

როგორც აღვნიშნეთ, ეპისკოპოსის საფლავის ქვის ანალოგიური გამოსახულება შუა საუკუნეების საქართველოში დღეისათვის ჩვენთვის უცნობია. ის უფრო თანადროული კედლის მხატვრობისა და მოგვიანო საფლავის გადასაფარებლის ნაქარგ ნიმუშებთან ამჟღავნებს იკონოგრაფიულ და სტილურ სიახლოვეს (სურ. 7, 8).

ხარჭაშნელი ეპისკოპოს პართენის სკულპტურული გამოსახულება აგრძელებს გვიანი შუა საუკუნეების რელიეფური ქანდაკების საუკეთესო ტრადიციას, რომელიც ე.წ. „აღორძინების“ ეპოქის მაღალი მხატვრული ღირსებით გამორჩეულ ძეგლებშია შემონახული (ანანური, დავით-გარეჯი, საგარეჯოს „პეტრე-პავლე“, სვეტიცხოვლის აღმოსავლეთი ფასადის „ვედრება“)¹² (სურ. 9). თუმცა, იმავდროულად, ნათელია ახალი დროის საერო ტენდენციაც, რაც ეპისკოპოსის ფიგურის, მისი შესამოსელის ფაქიზად და ხელშესახებად, კონკრეტულ-ნიუანსირებულ დეტალიზაციამაც ამკარავდება. გამოსახულება შუა საუკუნეებისთვის დამახასიათებელი მონუმენტურობის ფორმატგანცდასთან და განზოგადების მაღალ ხარისხთან ერთად ინდივიდუალურ პორტრეტულ ნიშნებსაც ატარებს. ეპისკოპოსის რელიეფში ნათლად იკვეთება ზოგადად, იმ დროის სამართლმადიდებლოს ხელოვნებისთვის დამახასიათებელი სკულპტურული ტენდენციები, რაც ევროპულ ნიმუშებზე ორიენტაციას გულისხმობს.

ეპისკოპოსის საფლავის სრულტანიანი ფიგურა, ამავე დროს, საგვარეულო საძვალე-ეკლესიის მამულების ერთგვარ, საქტიტორო პორტრეტადაც შეიძლება მოვიხაროთ, მაშენებლის ღვაწლის შესახებ მოძღვართ-მოძღვარი პართენოზი თვითონ-

⁹ ისტორიკოსმა გაბრიელ შალიბაშვილმა ეს მოსაზრება პირად საუბარში გამოიხიარა.

¹⁰ თ.ქორდანიას, *ქრონიკები*, ტ. III, თბ., 1967, გვ. 24. ინფორმაციის მოწოდებისთვის მაღლობას მოვასხენებთ ისტორიკოს თემო ჯოჯუას.

¹¹ *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. III, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1970, გვ., 635, 632, 663; დას. *ნაშრ.*, ტ. IV, თბ., 1972, გვ., 214, 215; *დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან*, ტ. I, რედ. ნ. ბერძენიშვილი, თბ., 1940, გვ., 381-382.

¹² ე. კვაჭაჭავაძე, *გვიანი შუა საუკუნეების საფლავო სკულპტურა (ანანურის, საგარეჯოს პეტრე-პავლეს, ყინცივის „გიგოს საყდრის“ რელიეფები)*, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 2005.

ვე გვამცნობს ეკლესიის საქტიტორო წარწერაში. თანადროული ხანის მონუმენტურ მხატვრობაში მრავლად გვხვდება საერო და სასულიერო პირთა პორტრეტები, ასევე წმინდანთა პორტრეტული ხასიათის გამოსახულებები (იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი, ბობნევი, ფიტარეთი, ანანური)¹³. შესაძლოა, რელიეფური პორტრეტის შექმნისთვის ეპოქის ამგვარი სულიკვებებაც ყოფილიყო ბიძგის მიმცემი, დაფასებული ეპისკოპოსის სახელის უკვდავსაყოფად.

როგორც შევნიშნეთ, XVIII ს. რელიეფიან საფლავის ქვებს შორის არ გვხვდება სასულიერო პირთა გამოსახულების არც ერთი მაგალითი. საერთოდ, XIX საუკუნემდე საფლავის ქვებზე ადამიანის სრული ტანით გამოსახვის სულ რამდენიმე ნიმუშია შემორჩენილი (ისიც, სავარაუდოდ დათარიღებით). მაგ., გორულის ეკლესიის ინტერიერში შემორჩენილია აქ დაკრძალული ქტიტორი ქალბატონის საფლავის ქვა, რომელზეც მეითრის ქალი დარეჯანი საკმაოდ პრიმიტიულადაა გამოსახული¹⁴. რომ არა მასზე ამოკარული ეპიტაფია, რომელიც თ.ჯოჯუას წყითხვით, 1662 წლით თარიღდება, რელიეფი სტილური და მხატვრული თვალსაზრისით, შესაძლოა, უფრო მოგვიანო ხანისთვის მიგვეკუთვნებინა (სურ. 10). თავისებურია, ბოლნისთან, ფოლადაურის ხეობაში ახლად აღმოჩენილი საფლავის ქვების გამოსახულებანიც, რომლებიც, სავარაუდოდ, ასევე XVII ს. განეკუთვნება (სურ. 11). თუმცა, ეს ნიმუშები ხალხური წრის ოსტატთა მიერაა შესრულებული და არანაირ ურთიერთკავშირს არ ავლენს შუა საუკუნეების ქართული ქანდაკებით ნასაზრდოებ, ეპისკოპოსის გამოსახულებასთან. როგორც ამ დროის (XVII-XVIII სს.), ისე შემდგომი ხანის (XIX-XX სს.) საფლავის ქვების დიდი უმრავლესობა ხალხური ნაკადის ქვის ოსტატთა ნახელავია. ისინი ხშირად სრულიად სადაა, ზოგჯერ ეპიტაფიით ან მარტივი, სქემატური გამოსახულებით ძუნწად შემკული. ამგვარ ნიმუშთა რეპერტუარში უმეტესად ეთნოგრაფიუ-

ლი, სოციალური სურათის ამსახველი, ყოფითი ელემენტები ჭარბობს.

თუ როდის იღებს დასაბამს შუა საუკუნეების საქართველოში საფლავის ქვაზე გარდაცვლილის გამოსახვის ტრადიცია, დღეისათვის დაბეჯითებით რთული დასადგენია. თუმცა, ცნობილია რამდენიმე ფერწერული მაგალითი: წმინდანთა გამოსახულებით მოხატული უნდა ყოფილიყო დავით-გარეჯელის, დოდო გარეჯელისა და წმ. ნინოს საფლავის ქვები¹⁵. წმ. ნინოს საფლავის ქვის სხვადასხვა დროის მოხატულობათაგან ზ.სხირტლაძე უადრესს XVI-XVII საუკუნეებით ათარიღებს და აქვე გამოთქვას მოსაზრებას საფლავის ქვაზე წმინდანის ფერწერული გამოსახულების უფრო ადრეული ფენის შესაძლო არსებობის შესახებ (სურ. 12). აღსანიშნავია, რომ წმ. ნინოს საფლავის ქვის რამდენიმე ნაქარგი ქსოვილის საბურველიც არის შემონახული (XVIII-XIX სს.).

გვიანი შუა საუკუნეების სამართლმადიდებლოში მრავლად გვხვდება ხის ან ქვის სარკოფაგები თუ საფლავის ქვის ქსოვილის გადასაფარებლები ეპისკოპოსთა გამოსახულებებით¹⁶. თუმცა ხარჭაშნელი ეპისკოპოსის ფიგურისგან განსხვავებით, რუსეთის, სერბეთის, რუმინეთის ამ დროის საფლავის ქვებზე გამოსახული სრულტანიანი ფიგურები უმეტესად ჰორელიეფურად არის ნაკვეთი ან საერთოდ საფლავზე ჰორიზონტალურად მწოლიარე, თითქმის მრგვალი ქანდაკებებია, რომლებშიც კიდევ უფრო აშკარად ვლინდება ევროპული ილუზიონისტური ტენდენციები (სურ. 13).

სრულებით განსხვავებული მხატვრული, რელიგიური, ისტორიული და კულტურული კონტექსტი აქვთ ამ ეპოქის ეპისკოპოსთა გამოსახულებებს გერმანულ, ჩეხურ, ავსტრიულ საფლავის ქვებზე¹⁷. მათი დიდი უმრავლესობა ჰორელიეფურად კვეთილი ქანდაკებებია და რეალისტურ სახვით ტრადიციებს მისდევს.

¹³ მ.ჯანჯალია, ტრადიცია და სიახლე XVII საუკუნის ქართულ მხატვრობაში, *ლიტერატურა და ხელოვნება*, #2, 1991, გვ. 156-170; ე. კვაჭაბაძე, მ.ჯანჯალია, *ანანური*, თბ., 2012, გვ. 96-111; ი. ხუსკივაძე, *ქართულ ეკლესიათა გვიანი შუა საუკუნეების „ხალხური“ მხატვრობანი*, თბ., 2003, გვ. 273-280, 361-405.

¹⁴ ფოტოსთვის მადლობას ვუხდით ჩემს კოლეგას, ნათია ნაცვლიძეს.

¹⁵ ზ. სხირტლაძე, *დავით გარეჯელის განსახვენებელი*, თბ., 2006, გვ. 14, 24-27, 617; ზ.სხირტლაძე, *წმ. ნინო*, თბ., 2008, გვ. 343-344.

¹⁶ A. Grabar, Le thème du „gisant“ dans L'art byzantine, *Cahiers archéologiques*, 29, 1980/81, გვ. 143-156; *Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini*, II, Roma (20-26 settembre, 1936), 1940-XVIII.

¹⁷ F. W. Leitner, *Anmerkungen zu den Inschriftenträgern im Bezirk St. Veit an der Glan – die Grab- und Gedächtnisdenkmäler*, © Landesmuseum für Kärnten www.biologiezentrum.at

უფრო ადრეულ პერიოდში სასულიერო პირის საფლავის ქვაზე მთელი სხეულით სიბრტყობრივად გამოსახვის ტრადიციის არსებობას ადასტურებს XIII საუკუნის ირლანდიური საფლავის ქვა კილკენის ჯერპოინტის მონასტრიდან, რომელსაც წმ. ნიკოლოზის საფლავად მოიხსენიებენ. 1347 წლით თარიღდება იოანე ფლორენციელის (თბილისის პირველი კათოლიკე ეპისკოპოსი)¹⁸ საფლავის ქვის სრულტანიანი სიბრტყობრივი გამოსახულება¹⁹.

საგულისხმოა, რომ XVII-XIX საუკუნეების საქართველოში, ისევე როგორც მთელ სამართლმადიდებლოში მტკიცედ მკვიდრდება ეკლესიაში დაკრძალულ გამორჩეულ სასულიერო პირთა ან დიდებულთა საფლავის ქვებისთვის ნაქარგ ქსოვილთა გადასაფარებლების შექმნის ტრადიცია²⁰. მათზე გამოსახული გარდაცვლილთა პორტრეტები ზოგჯერ ხატის ფუნქციასაც ითავსებენ. მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ, რომ საფლავის ქვის გადასაფარებლები ტაძარში დაკრძალულ საეკლესიო პირებს ეკუთვნოდათ, რომლებიც, უმეტეს შემთხვევაში, წმინდანებად იყვნენ შერაცხილები (სურ. 14)²¹.

ამგვარად, პართენოზ ხარჭაშნელის საგვარეულო საძვალე-ეკლესიის ხუროთმოძღვრება თავისი ორიგინალური მხატვრული სახით გამოირჩევა. იგი ქართული კულტურის ამ „აღორძინების“ ხანისათვის დამახასიათებელი „შემოქმედებითი მცდელობის ნიმუშს წარმოადგენს“²². ეპოქის ასეთივე განახლებული ენერგია და მადიებლური მხატვრული აღდგო, აგრეთვე ახალი დროის რეალიზმის სტილის შემოდინება აშკარავდება ეპისკოპოს პართენოზ ხარჭაშნელის საფლავის ფილის პორტრეტულ გამოსახულებაშიც, რომელიც იშვიათი დახვეწილობითა და ბრწყინვალე ოსტატობითაა შესრულებული. მას ანალოგი არ გააჩნია ქართული შუა საუკუნეებისა და, აგრეთვე, მომდევნო ხანის ფიგურულრელიეფიანი საფლავის ქვის დღემდე ცნობილ ნიმუშებს შორის.

¹⁸ ნ. ნაცვლიშვილი, *კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა*, სადისერტაციო ნაშრომი, 2019, გვ.14. ინფორმაციის მოწოდებისთვის მადლობას მოვასხენებ ჩემს კოლეგას ეკატერინე გედევანიშვილს.

¹⁹ ეს საფლავის ქვა ინახება სტამბულის არქეოლოგიურ მუზეუმში.

²⁰ ე. სულხანიშვილი, საფლავის ქვის გადასაფარებლები, *საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ნარკვევები*, IX, 2004, გვ. 104-112; MM. A. Musicescu, *La Broderie Roumaine au Moyen-Âge*, T.1, 1964, გვ. 61-83.

²¹ ფოტოსთვის მადლობას მოვასხენებ ჩემს კოლეგას ირაკლი თეზელაშვილს.

²² ლ. რჩელიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 87.

EKATERINE KVACHATADZE

George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation

THE GRAVESTONE OF BISHOP PARTHENOZ OF KHARCHASHANI

The Chapel of Divinity, built as a family mausoleum for bishop Parthenoz of Kharchashani, is located near the village of Pichkhovani in Akhmeta municipality. North-west of the church interior houses a long and narrow crypt underneath the floor. It serves as the tomb of Bishop Parthenoz of Kharchashani. A gravestone laid on the floor above the crypt depicts a relief of Bishop Parthenoz. It is now preserved inside the palatine chapel of the King Erekle II in Telavi.

According to the building's inscription, the bishop of Kharchashani, the "teacher of teachers Parthenoz" died on May 3, 1713. Therefore, we can claim with confidence that the gravestone should also be dated back to 1713.

The gravestone of Parthenoz of Kharchashani consists of a large rectangular grey tile (255x76x21cm). The life-sized depiction of the Bishop almost fills the entire area of the surface showing Parthenoz dressed in episcopal vestments. The relief sculpture is executed with highly refined artistic skills and great mastery. It stands as one of the examples of a professional stream of the 18th century relief sculptures.

Unfortunately, the written sources provide rather scarce information about the bishop. The unique appearance of the tomb indicates at his noble origin, possibly from the Cholokashvili family. It is worth noting that Akhmeta was the land inherited by the Cholokashvilis and a few of the bishops of Kharchashani belonged to this family.

As noted earlier, we know of no analogous tomb from Medieval period found in Georgia. Stylistically it stands closer to contemporary mural paintings and the later embroidered tomb covers.

The relief sculpture of the Bishop of Kharchashani is a continuation of the best traditions of relief sculpture of the Middle Ages. These are treasured among the highly distinguished artworks of the so called "Renaissance" (such as Ananuri, David Gareja, the Church of Peter and Paul in Sagarejo, the Deesis of the eastern facade of Svetitskhoveli). Yet, at the same time, the tomb also reveals new secular trends of the time. They are most apparent in the diligently particularized, highly nuanced, and detailed depictions of the figure of the bishop and his vestment. The image along with the monumental experience of a form and high level of generalization well known during the Middle Ages, also bears the individual features of a portrait. In the relief sculpture of the bishop, we can obviously discern those secular tendencies characteristic to the Orthodox art of the time, which refer to orientation towards the European works of art.

1. პართენოზ ხარჭაშნელის საძვალე-ეკლესია, სოფ. ფიჩხოვანი, 1713
The mausoleum and burial church of Parthenoz of Kharchashani, village Pichkhovani, 1713

2. ეკლესიის ინტერიერი

Interior of the church

3. ეკლესიის დას. ფასადი, კრიბტაში ჩასასვლელი

The western facade of the church, entrance of the crypt

4. ეპისკოპოს პართენოზ სარჭამნელის საფლავის ფილა, 1713
Tile of the tomb of Bishop Parthenoz of Kharchashani, 1713

5. ეპისკოპოს პართენოზ სარჭამნელის საფლავის ფილა (დეტალი)
Tile of the tomb of Bishop Parthenoz of Kharchashani, detail

6. ეპისკოპოს პართენოზ ხარჭაშნელის საფლავის ფილა (დეტალი)
Tile of the tomb of Bishop Parthenoz of Kharchashani, detail

7. ბობნევი, ეკლესიის მხატვრობა, დასავლეთი კედელი, სასულიერო პირი, XVII ს.
Bobnevi, church painting, western wall, clergyman, 17th century

8. ანანური, ჩრდ. ბურჯის მხატვრობა, წმ. ანტონ მარტყოფელი, XVIII ს.
Ananuri, painting on the northern pillar, St. Anthony the Hermit (of Martkopi), 18th century

9. სვეტიცხოველი, აღმოსავლეთი ფასადი, „დეისუსი“, 1674

Svetitskhoveli, eastern facade, Deesis, 1674

10. გორულის ეკლესია, დარეჯანის საფლავის ქვა, 1662
Goruli Church, the gravestone of Darejan, 1662

11. ბოლნისი, ფოლადაურის ხეობა, საფლავის ქვა, XVII ს.
Bolnisi, Poladauri gorge, gravestone, 17th century

12. წმ. ნინოს საფლავის ქვა, XVII-XIX სს.

St. Nino's tombstone, 17-19th centuries

13. წმ. ზოსიმე ხის სარკოფაგი, XVI ს.,
 მოსკოვი, ტრეტიაკოვის გალერეა
 The wooden sarcophagus of St. Zosima,
 16th century, Moscow, Tretyakov Gallery

14. წმ. არსენ იყალთოელის საფლავის
 ქვის ქსოვილის საბურველი, 1839
 The textile cover of the tombstone of
 St. Arsenius of Ikalto, 1839